

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 1, p. 967-988, January 2013

İSLAM'DA TASVİR YASAĞI SORUNU VE MİNYATÜR SANATI

*PROHIBITION AGAINST THE DEPICTION IN ISLAM AND ART OF
MINIATURE*

Yrd. Doç. Dr. Ruhi KONAK

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi ABD.

Abstract

Prohibition of illustration is in the centre of the opinions that are alleged about the constitution of Islamic art. In accordance with this point of view the religion of Islam prohibits the realistic illustrations, offers the abstract forms. According to the investigators who accepted the idea concerned; the art of miniatur was respected by the Islamic world because of this prohibition. On the other hand there is no provision about the prohibition of illustration in Quran. The findings that supports the concerned opinion are the applications of Hz. Muhammed who were against the illustration in the early times of Islam. But these findings were mostly against the idols and they were limited with the early times of Islam. Afterwards, an attitude was developed against the idols. However, there was not any serious application concerned with the prohibition of the illustrations except the aim of worshipping. On the other hand, the format that is found in the samples of the miniature art is neither a product of Islamic opinion nor it complies with the principles that is offered by the prohibition defensives. The development of the Islamic miniature art is a product of different cultures that formed the Islamic civilization. As it is

understood, the art of miniature is neither a religious art nor it is improved because of the religion. For this reason, when the development phases of miniature art is investigated the unreligious effects must be taken into consideration. In the article the emerge and the results of the prohibition of illustration is discussed and the source of Islamic miniature art is considered according to the prohibition of illustration and unreligious factors.

Key Words: Miniature, Art, Prohibition, Deception, Islam

Öz

Tasvir yasağı konusu, İslam sanatının oluşumu hakkında ileri sürülen görüşlerin merkezinde yer almaktadır. Bu görüş uyarınca, İslam dini realist tarzda tasvirleri yasaklamakta, soyut formları önermektedir. Söz konusu fikri kabul eden araştırmacılara göre, minyatür sanatının İslam dünyasında itibar görmüş olması bu yasaktan dolayıdır. Ancak Kur'an-ı Kerimde, tasvir yasağı ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Söz konusu yorumu destekleyen bulgular daha çok Hz. Muhammed'in İslam'ın ilk yıllarındaki tasvir karşıtı uygulamaları ve hadisleri olmuştur. Fakat bu bulguların, tasvir yasağından çok put karşıtlığına vurgu yaptığı ve İslamiyet'in ilk yılları ile sınırlı kaldığı bilinmektedir. Daha sonraki süreçte, belirli bir sakınma duygusu ile puta karşı bir tavır geliştirilmiştir. Ancak tapınma maksadı dışında kalan tasvirlerin yasaklanmasına ilişkin ciddi bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Diğer taraftan, minyatür sanatı örneklerinde karşılaşılan biçim, bütünüyle İslam düşüncesinin bir ürünü olmadığı gibi biçimin gelişimi de yasağı savunanların önerdiği biçim ilkeleriyle örtüşmemektedir. Hazır bir biçim olarak İslam dünyasına giren minyatür sanatının gelişimi, İslam toplumunu meydana getiren farklı kültürlerin ortak çabasının ürünüdür. Konu bu açıdan ele alındığında, minyatür dini ve dinden dolayı gelişmiş bir resim türü değildir. Bu nedenle minyatür sanatının İslam dünyasına girişi ve gelişim evreleri incelenirken din dışı etkenlerin de dikkate alınması gerekir. Makalede İslam'da tasvir yasağı konusunun gündeme gelişi ve sonuçları tartışılarak; İslam minyatür sanatının kaynakları tasvir yasağı ve din dışı faktörler ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Minyatür, Sanat, Tasvir, Yasak, İslam

1. Giriş

Tasvir yasağı konusu, İslam sanatının oluşumu hakkında ileri sürülen görüşlerin merkezinde yer almaktadır. Bu görüş uyarınca, İslam dini resim ve heykel sanatlarını yasaklamakta; bu sanat dallarını icra eden sanatçıları güçlü bir azapla uyarmaktadır. Bu nedenle, İslam dünyasında tabiatçılık yolu resim ve heykele

kapanmış¹; İslam sanatı soyut formlara yönelmiştir. Kur'an-ı Kerimde, tasvir yasağı ile ilgili bir hüküm bulunmamakla birlikte söz konusu yorumu destekleyen bulgular daha çok Hz. Muhammed'in İslam'ın ilk yıllarında ki tasvir karşıtı uygulamaları ve hadisleri olmuştur. Fakat bu bulguların, tasvir yasağından çok put karşıtlığına vurgu yaptığı ve bunun da aksi fikirler olmasına rağmen, İslamiyet'in ilk yılları ile sınırlı kaldığı bilinmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed döneminden sonra, 9. yüzyıla kadar İslam toplumunda tasvir yasağını gündeme taşıyan ciddi bir uygulama veya söylem ile de karşılaşmamaktadır. Diğer taraftan, Emevi ve Abbasi dönemlerine ait İslam sanatı örneklerine bakıldığında söz konusu yönde bir yasağın olmadığı anlaşılmaktadır.

Emevi ve Abbasi dönemlerinde realist biçim özellikleri sergileyen İslam resim sanatı, 9. yüzyılda hissedilir bir değişime yönelmiş; varlığını soyut formlar ve minyatürlerle sürdürmüştür. Bu durum, başlangıçta batılı daha sonrada bir kısım yerli araştırmacı tarafından tasvir yasağının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Fakat bu yargının doğruluğu, 9. yüzyıl İslam toplumunun sadece sanat alanında değişime yöneldiğini kabul etmekle mümkündür. Oysa bu dönemde İslam toplumu birçok açıdan değişime yönelmiştir. Bu nedenle İslam resim sanatının oluşum ve değişim evreleri incelenirken dini ve din dışı etkenlerin her ikisi de dikkate alınmalıdır. Birinin varlığında öteki yok sayılmamalıdır.

Makalede İslam'da tasvir yasağı konusunun gündeme gelişi ve sonuçları tartışılarak; İslam minyatür sanatının kaynakları tasvir yasağı ve din dışı faktörler ışığında incelenecektir.

2. İslam'da Tasvir Yasağı

Kur'an-ı Kerim'de tasvir hakkında genel bir hüküm bulunmamakla birlikte, Mâide Sûresi 93. Ayeti tasvir yasağı konusu ile ilişkilendirilmiştir. Bu ayete göre: “Şarap, kumar, ensap ve fal okları şeytan işi pis işlerdir”. Ayette geçen “ensap” kelimesi bazı müfessirler tarafından resim ve tasvir olarak tercüme edilerek² İslam dininin tasviri yasakladığı görüşünü ileri sürülmüştür. Fakat çoğu müfessirin yorumunda “ensap” kelimesi “ibadet kastıyla dikilen putlar” olarak geçmektedir³. Bu nedenle, söz konusu ayetin tasvir yasağından ziyade Müslümanların putperestliğe gidecek yollardan sakınmalarını öğütlediği söylenebilir⁴.

¹ Mahzar Şevket İPŞİROĞLU, *İslâm'da Resim Yasağı ve Sonuçları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, 9. s.

² Osman Şekerci, *İslam'da Resim ve Heykel*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1996, 24. s.

³ Ahmet YAKUTCAN-Cuma ÖMÜR, *İslam'da Resim, Heykel ve Mûsikî*, Nil Yay., İzmir 1991, 2. s.

⁴ Osman ŞEKERCİ, *a.g.e.*, 24. s.

Tasvir yasağı konusu, Kur'an-ı Kerim'de yoğun bir şekilde ele alınmış olmasa da Hz. Muhammed'in bazı hadisleri ve uygulamalarından İslam'ın ilk yıllarında tasvirin yasaklandığı anlaşılmaktadır:

Hz. Muhammet, Mekke'yi fethettiği zaman önce Ka'be'yi tavaf eder. Bu sırada, müşrik Arapların her kameri gün için Ka'be'nin etrafına diktikleri üç yüz altmış putu devirmeye başlar ve İsrâ Suresi 81. ayeti okur: "Deki: Hak geldi bâtil yok oldu. Hiç şüphesiz bâtil yok olucudur".⁵

"Allah katında azabı en şiddetli olan insanlar tasvircilerdir.

Şu suretleri yapanlar, Kıyamet gününde azap görürler ve kendilerine 'yaptığımız şeylere can verin' denilir.

Her musavvir (tasvir yapan) cehennemdedir. Musavvirin tasvir ettiği her sûrete Kıyamet gününde (Allah) hayat verir; o canlı suret de Cehennemde kendini yapan kişiye azap eder.

Her kim dünyaya bir sûret resmederse, kendisine Kıyâmet gününde o sûrete ruh vermesi teklif olunur. Halbuki o, hayat verme kudretine haiz değildir.

Allah sûret yapan kişiye, o sûrete ruh verinceye kadar azap verir; hâlbuki o, hiçbir zaman ona ruh veremeyecektir.

Azîz ve Celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: Benim yarattığım gibi yaratmaya savaştan kişiden daha zalim kim vardır? Haydi onlar (yoktan) bir zerre yaratsınlar veya bir habbe meydana getirsinler ya da bir arpa danesi yaratsınlar.

Melekler, köpek ve tasvirlerin bulunduğu eve girmez.

Hz. Âişe (r.ah) anlatıyor: Rasûlullah (s.a.)'ın yanında kızlarla oynuyordum, benimle birlikte oynayan arkadaşlarım vardı.

- Âişe bu nedir?

-At.

-Atların hiç kanadı olur mu?

-Duymadın mı, Süleyman'ın kanatlı atları vardı.

Bunun üzerine Hz. Peygamber güler.

...bunlar, aziz bir kimse öldüğü zaman hemen onun kabri üzerine bir mescit yaparlar ve o azizin bir resmini mescide koyarlar. Bunlar Allah katında halkın en kötüleridir.

...Medine'de hiçbir put bırakılmasın hepsini kırsın, hiçbir mezarlık bırakılmasın hepsini düzeltsin, hiçbir resim bırakılmasın hepsini bozsun.

⁵ Titus BURUCHKHART, "Dini Sanat, İslam Sanat Felsefesine ve İlkelerine Bakış", Gulamrızâ Avani, Hikmet ve Sanat (makaleler), (çev. Prof. Dr. Mehmet Kanar) İnsan Yayınları, İstanbul 1997, 196. s.

Hz. Âişe (r.ah) anlatıyor: “Peygamber (s.a.), evinde üzerinde sâlip (haç) bulunan bir şey bırakmazdı; onu bozardı veya keserdi.

“Peygamber (s.a.) ile birlikte, Ka’beye gitmek üzere yola koyulduk. Oraya varınca Allah’ın elçisi bana dedi ki:

-Otur.

Sonra omuzlarıma çıktı ve ben ayağa kalktım. Fakat benim kendisini kaldıramayacağımı görünce, indi, oturdu ve bana dedi ki:

-Omuzlarıma çık. O zaman omuzlarıma çıktım. Ayağa kalktı ve bana öyle geldi ki, istese idim göğe ulaşabilirdim. Sonra Ka’be’nin duvarı üzerine tırmandım. Burada bakırdan ve tunçtan bir heykel vardı. Sonra onu sağa, sola, ileri iteleyerek çatıdan ayırmaya çalıştım. Nihayet onu yerinden çıkardım. O zaman Allah Resûlü bana şöyle dedi:

-Onu yere at. Attım ve bir şişe nasıl parçalanırsa o da öyle parçalandı. Damdan indim ve Peygamber (s.a.) ile bir evde saklanmak için kaçtık. Çünkü bir kimsenin bizi fark etmesinden korkuyorduk.

Hz. Âişe (r.a) anlatıyor: Ben üzerinde suretler bulunan bir yastık almıştım. Hz. Peygamber (a.s.) onu görünce kapının önünde durdu, içeriye girmedi. Yüzündeki ifadesini sezerek “Allah ve Resulü tövbe ederim, ne günah işledim ki? O “bu yastık da ne oluyor?” dedi.” Ya Rasuallah, onun üzerine oturtur ve yaslanırsın diye satın aldım” cevabını verince “kıyamet gününde bu resimleri yapanlara azap olunacak ve onlara: “yaptığınız bu şeylere hayat verin bakalım” denilecek buyurdu.

Hz. Âişe (r.a) anlatıyor: “Hz. Peygamber (a.s.) bir seferden dönmüştü. Ben de kendime ait olan bir rafı, üstünde bir takım şekiller bulunan bir perde ile örtmüştüm. Allah Resulü, yanıma gelip o perdeyi görünce yüzünün rengi değişti. Perdeyi aldı ve yırttı. Sonra da “Ya Aişe kıyamet gününde, insanlar arasında en fazla azap görenle, Allah’ın yaratmasına benzetmeye çalışan kimselerdir” dedi. Biz (daha sonra) o perdeyi keserek bir veya iki yastık yaptık.

Cebrail, Peygamberin yanına gitmek istedi. O’da ‘gir’ dedi. Bunun üzerine Cebrail: ‘nasıl gireyim, evinde üzerinde bir takım at ve insan şekilleri bulunan perde asılıdır. Ya bu resimlerin başlarını kopar, ya perdeyi indir ya da yere ser.’⁶

⁶ İslam’da tasvir yasağı konusu ve konuya ilişkin ayet ve hadislerin farklı yorumları için bakınız; Osman ŞEKERCİ, a.g.e., 33-58. s.; Osman ŞEKERCİ, “İslam’da Tasvir ve Minyatürler”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9. Cilt, 1961 (1962), 11-23.s.; Ahmet YAKUTCAN-Cuma ÖMÜR, İslam’da Resim, Heykel ve Mûsikî, Nil Yayınları, İzmir 1991,13-51.s.; Güner İNAL, Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995, 10-13. s.

Söz konusu yasağın kapsamı ve süresi geçmişten günümüze tartışma konusu olmuştur. Bir grup din adamı yasağın İslam dinini kabul etmeden önce putperest olan Arap toplumunun puta tapmasını önlemek amacıyla gündeme geldiği görüşündedir.⁷ Bu görüş doğrultusunda İslam dini sanatsal girişimleri engelleyici bir tavır içinde değildir. Çünkü İslam dininin kutsal kitabı tasviri yasaklamaz. Ama İslam'dan önceki cahilliye döneminde Araplar tasvir ile putu eş değerde tutmuşlardır; yoktan bir biçim yaratmayı doğaüstü güçlere bağlayarak tasvirlerle tapınmışlardır. Bu nedenle yeni kurulan din başlangıçta her türlü tasvire karşı kuşku beslemiştir⁸; puta tapınma tehlikesi ortadan kalkıncaya kadar belirli bir süre yasak uygulanmıştır.

9. yüzyılda tasvirle ilgili hadisleri yorumlayan diğer bir grup din adamı ise tasvir yasağının sadece İslam'ın ilk yıllarındaki putperest eğilim ile ilgili olmadığını; İslam dininde her türlü resim ve heykel yapımı ve teşhirciliğinin yasak olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu görüş uyarınca: Ruh sahibi olan, hayvan ve insan gibi şeylerin resmedilmesi katiiyen haram ve bunları yapmak da büyük günahlardandır. Çünkü bunda, Allah'ın sanatına benzetme (gayreti) vardır.⁹ Bu resimlerin ne elbise, halı, para ve kap gibi eşyalar üzerinde, ne de duvarlarda olmasında bir fark yoktur. Diğer taraftan, ruh sahibi (canlı) olmayan ağaç, dağ, ova gibi manzaraların yapılmasında¹⁰ ve canlıların bütününe değil el, ayak, göz¹¹ ve başsız gövdelerinin¹² tasvir edilmesinde bir mahzur yoktur.

Tasvir yasağı konusunda farklı görüşler olmasına rağmen, Hz. Muhammed döneminden sonra İslam toplumunda tasvir yasağının uygulandığını gösteren nitelikli bulgulara ulaşmak mümkün değildir. Elbette din kendi taassuplarını nesiller boyu taşıyan mutaassıp bireylerini yaratmıştır. Bu nedenle tasvir yasağı konusu yüzyıllar boyunca tartışma konusu olmuştur. Fakat putperestlik tehlikesinin ortadan kalkmasıyla birlikte Müslüman Arap dünyasında put olarak algılanmayan tasvirler de üretilmiştir. Erken İslam dönemine ait bir takım belgeler; Emevî, Abbasi saray duvarlarındaki mozaik ve fresklerden oluşan resimler ve bir kısım heykeller, (foto: 1, 2) bu yönde bir yorum yapmaya olanak tanımaktadır:

Mekke hakkında yazan ilk kişi Azraki (ölm. 858) Peygamberin Mekke'ye girip Kâ'be'ye gittiği zaman resimlerin silinmesini emrettiğini; kucağında İsa'yı tutan Meryem resminin üstüne elini koyarak onun silinmemesini söylediğini nakleder. Bu resim Kâ'be 7. yüzyıl sonunda tahrip edilene kadar orada kalmıştır.

⁷Detaylı bilgi için bakınız; Osman ŞEKERCİ, **a.g.e.**; Osman ŞEKERCİ, **a.g.m.**; Ahmet YAKUTCAN-Cuma ÖMÜR, **a.g.e.**; Nusret ÇAM, **a.g.e.**; Turan Koç; **İslam Estetiği, İsam Yayınları, İstanbul 2009, 184-188. s.**

⁸ Vedat ERKUL, **Sanat ve İnsan**, Timaş Yayınları, İstanbul 1996, 102,103. s.

⁹ Osman ŞEKERCİ, **a.g.e.**, 24, 28 s.

¹⁰ Ahmet YAKUTCAN-Cuma ÖMÜR, **a.g.e.**, 23, 24. s.

¹¹ Ahmet YAKUTCAN-Cuma ÖMÜR, **a.g.e.**, 32. s.

¹² Oleg GRABAR, **İslam Sanatının Oluşumu**, (Çev.: Nuray Yavuz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, 92. s.; Nusret ÇAM, **İslâm'da Sanat Sanatta İslâm**, Akçağ Yayınları, İstanbul 1997, 19. s.; Banu Mahir, Osmanlı Minyatür Sanatı, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, 16. s.

Ktesifon-Madien Arapların eline geçtiği zaman, Sad ibn Abi Vakkas ve adamları büyük eyvanı cami gibi kullandıkları ve burada bir takım freskler ve Hüsrev'in Antakya kuşatmasının bir resmin de el-Buhtûrî tarafından görüldüğü nakledilmiştir.

Yakut'a göre, Ziyâd ibn Abîh'in oğlu Ubeydullâh tarafından Basra'da el-Beydâ sarayı yaptırıldığında duvarları resimlerle süsletilmiştir.

Halife Ömer'in Medine camisini esanslamak için üzerinde insan figürleri bulunan bir buhurdanlık taşıdığı; 785'de Medine valisinin bunları sildirdiği kaynaklarda yer almaktadır.

Abdülaziz'in oğlu halife Ömer bir kere banyoda resim yapılmasına itiraz etmiş, "Eğer kimin yaptığını bilsem, onu ciddi şekilde döverim" dediği nakledilmiştir.

Hz. Ömer kestirdiği paraların bir yüzüne Bizans imparatorunun resmini koydurmuştur.

Danyal peygamberin üzerinde bir erkek, diğeri dişi iki aslanın, aralarındaki bir erkek çocuğunu yalar vaziyette gösteren resimli bir yüzüğü, Hz. Ömer'e intikal etmiş, Hz. Ömer'de bunu gözleri yaşla dolu olarak Ebu Musa el-Eş'arî'ye vermiştir... Hz. Ebu Hureyre'nin yüzüğünde ise iki sinek sureti varmış.

Sahâbe Huzeyfa bin Yeman'ın mühür şeklinde bir yüzüğünün kaşında iki turna sureti ile buların ararında zikrullahtan bazı kelimeler işlenmiş olduğu; aynı şekilde, Ebu Musa el-Eş'arî'nin yüzüğünün kaşında oturmuş bir aslan suretinin bulunduğu rivayet edilmiştir.

Arap tarihçilerden Kahireli Markizi, Tolunoğlu Humaraveyn'in (883-859) muhteşem sarayındaki bir odayı, kendisinin, karılarının ve muganniyelerinin bir buçuk insan boyundaki boyalı tahta heykelleri ile süsletmiş olduğunu anlatır.

Medinetu'z-Zehra'nın kapısı üzerinde Halife III. Abdurrahman'ın (912-961) yaptırdığı, gözdesi Zehra'yı canlandıran bir heykel varmış. Vak'anüvislerin anlattıklarına göre, Muvahhidî halifesi Yâkubu'l Mansûr, Kurtuba'dan geçerken bu şehre de uğramış ve heykeli görmüştür. Bu Olayı anlatan tarihçi, Yâkubu'l Mansûr'un "şehir kapısı üstündeki heykelin kaldırılması için emir verdiğini" de kaydeder.

11-12. yüzyıllardan günümüze gelen ve bugün Pisa'da Campo Santo'da bulunan bronz hayvan heykeli; Rey'de yıkılmış Selçuklu harabelerinde çıkan heykel numuneleri; 13. yüzyılda yapılmış olan ve Şam Milli Müzesi'nde bulunan keramik süvari heykeli; 14. yüzyılın ikinci yarısında Muhammed V. İçin el Hamra'da yapılmış olan çeşmeyi taşıyan mermer Aslanlar; 13-14. yüzyıl ait Anadolu Selçuklularından kalma ve bugün Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan çeşmenin suyunu

ağzından akıtması için yapılmış kurşun kuş figür, vb. eserler de heykel sanatı ile ilişkilendirilebilecek diğer örneklerdir.¹³

Foto-1: Mşatta Sarayı aslan heykeli, 8. yy.

¹³ Suut Kemal YETKİN, **İslam Ülkelerinde Sanat**, İstanbul 1984, 179. s.; Suut Kemal YETKİN, **“İslam Sanatının Mahiyeti”**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1-44. s.; Osman ŞEKERCI, **a.g.e.**, 113, 114. s.; Güner İNAL, **a.g.e.**, 11, 12. s.; Nusret ÇAM, **a.g.e.**, 23, 42-44. s.

Foto-2: Mşatta Sarayı çıplak kadın heykeli, 8. yy.

Günümüze ulaşan Emevî ve Abbasi'lere ait mimari eserlerin yüzeylerinde karşılaşılan tasvirler de söz konusu belgeleri desteklemektedir. Emevî devrinden gelen ilk anıtsal İslam yapıları bitkisel veya insan figürlü tasvirler içeren mozaik ve fresklerle süslüdür. Emevîler özellikle Abdülmelik (Hilafeti 685-705) ve I. Velid (705-715) zamanında mabetlerini, Cennet'i hatırlatan çok zengin nebati motiflerle ve altlarından nehirler akan köşk resimleri ile süslemişlerdir. Fakat daha sonraki bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi onların mabetlerinde de canlı varlıkların resimlerine rastlanmaz. Fakat bilinen en eski Emevî sarayı olan ve halife I. Velid zamanında (711-715) yapılan Kusayr-ı Amra sarayında erkek, kadın, hayvan bitki ve yıldız burçlarından meydana gelen pek çok resim vardır, (foto: 3). Ayrıca onların Kasru'l-

Hayru'l Garbi (728), Mşatta (743) ve Hirbetü'l-Mefcer (743-748) gibi saraylarda insan dahil, pek çok canlı varlığın kabartma resimleri bulunmaktadır.¹⁴

Foto-3: Kusayr-ı Amra Sarayı hamam duvarında yer alan figürlü bir fresk, 8. yy.

Resimlerin özellikle saray duvarlarına uygulanması, dini mekânlara resim yapılmasından sakınıldığını göstermektedir. Söz konusu uygulamanın ibadet sırasında puta tapma vehmini ortadan kaldırmak üzere geliştirildiği düşünülebilir. Bu nedenle, erken dönemden itibaren resim sanatının dini alandan uzaklaştırıldığı ve ibadet edilebilecek mekânlardan arındırıldığı söylenebilir. Bu uygulamanın gerçekleştirildiği ilk örneklerinden biri Emevi dönemine ait 8. yüzyıl çöl saraylarından biri olan Mşatta sarayıdır. Sarayın duvarlarındaki bitkisel süslemeler arasında yer yer hayvan figürlerine rastlanmaktadır. Fakat sarayın Kibleye (Ka'be'ye) bakan duvarında sadece bitkisel süsleme uygulanmıştır. Bu durum araştırmacılar tarafından tasvir yasağının bir etkisi olarak değerlendirilmiştir.¹⁵ Fakat tasvir yasağının mekânın sadece bir duvarına uygulanması söz konusu olamaz. Bu nedenle bu örneği değerlendirirken yasaklama yerine sakınma eğilimine dikkat çekmek daha doğrudur. Yani bu dönemde İslam dünyasında tasvir yasaklanmamıştır. Ancak,

¹⁴ Güner İNAL, *a.g.e.*, 11, 12. s.; Suut Kemal YETKİN, *a.g.m.*, 44. s.; Nusret ÇAM, *a.g.e.*, 23,42-44 s.

¹⁵ Güner İNAL, *a.g.e.*, 11. s.; Oleg GRABAR, *a.g.e.*, 96, 97. s.

Müslümanların ibadetleri sırasında, puta tapma endişelerinden arınarak namazlarını dosdoğru kılmaları için kible duvarında figür kullanılmamıştır.

Türklerin İslam dinini kabul etmeleri Araplara nazaran daha geç dönemlerde olmuştur. Günümüze ulaşan örnekler bakıldığında, İslam dinini kabul eden Türklerin eski dinlerine ilişkin anılarından kurtulmalarının zaman aldığı ve başlangıçta tasvire karşı güçlü bir sakınma isteği geliştirmedikleri söylenebilir. Türk İslam mimarisinde karşılaştığımız hayvan figürleri ile 9. yüzyıldan itibaren Şamanizm etkilerinin İslam sanatına taşındığı görülür, (foto: 4). Bu durum, tasvir yasağı tartışmalarının 9. yüzyıl sonrasında tekrar gündeme gelmesinin nedenleri arasında gösterilebilir. Yani, 7. yüzyılda gerçekleşen yasaklama belirli bir olgunluğa ulaşmış mevcut tehlikenin ortadan kalktığı dönemde, Türk dünyasının İslam dini ve toplumu ile buluşması başlangıçtaki tehlikeyi ve buna ilişkin söylemi yeniden gündeme taşımış olabilir. Ancak bu gelişmeler başlangıçtaki gibi tasvirlerin yok edildiği, resimlerin silindiği bir dönem yaratmamış; konu tartışmadan öteye geçmemiştir.

Foto-4: Erzurum Yakutiye Medresesi taş kapı yan yüzeyindeki kartal, aslan, hayat ağacı ve gülbezeklerden oluşan figürlü pano, 14. yy.

3. İslam Minyatür Sanatının Kaynakları

Hız. Muhammed döneminden sonra, İslam dünyasında yüzyıllar boyunca tartışılmaktan öteye gitmeyen sorun, 20 yüzyılda batılı sanat tarihçilerin yorumlarına bağlı olarak, "İslam'da tasvir yasağı vardır" ifadesi ile gündeme taşınmıştır. Başlangıçta

batılı araştırmacılar daha sonra da yerli araştırmacıların bu tür yorumları daha çok 9. yüzyıl sonrası ile ilgilidir¹⁶. Bu yorumların sebebi İslam dünyasında anıtsal heykel sanatının gelişmemesi ve 9. yüzyıla kadar realist biçim özellikleri ile gelişen resim sanatının bu dönemden sonra varlığını minyatürler ile sürdürmüş olmasıdır. Bu durumu İslam sanatının yorumlanması açısından bir problem olarak gören araştırmacılar, sorunun çözümü için en uygun yol olarak tasvir yasağı konusunu gündeme taşımaya seçmişlerdir.

9. yüzyıl bazı hadislerin tasvir aleyhtarı bir tutum içinde yorumlandığı ve İslam resim sanatının köklü bir değişime yöneldiği bir dönemdir. Söz konusu gelişmeler ile Hıristiyan dünyasındaki ikonoklazm hareketinin bir birine yakın zaman dilimlerinde gerçekleşmesinden yola çıkan araştırmacılar, bu dönemde İslam toplumunda tasvir yasağının gündeme geldiği ve resimdeki değişimin asıl nedeninin bu yasak olduğu yönünde fikir belirtmişlerdir¹⁷.

Tasvir yasağının 9. yüzyılda uygulandığını söyleyebilmek için Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi İslam toplumunu yönlendiren kesin hüküm ve uygulamaların tespit edilmiş olması gerekir. Oysa İslam'da tasvir yasağı ile ilişkilendirilen olayların çoğunlukla bireysel yaklaşımlardan kaynaklandığı ve sonuçları açısından sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu süreçte Halife Yezid II.'nin bir fermanla tasvirlerin yok edilmesini emretmesi dışında etkili bir yasaklama eylemine rastlanmamaktadır. Bu olayı da İslam'da tasvir yasağı görüşü ile doğrudan ilişkilendirmek mümkün değildir. Tarihçi Teofanes (ölm. 818) olayı şu şekilde anlatır:

Tiberias'da bir büyücü Yahudi yaşıyordu. Yezidin dengesizliğini öğrenince ona yaklaştı ve eğer Hıristiyan kiliselerindeki kutsal ikonaları tahrip ederse kendine kırk yıllık bir saltanat sağlayacağını vaat etti. Fakat bu emir her tarafa yayılmadan yezit 724'de öldü. Emir Mısır'da uygulanmaya başlanmıştı. Fakat Hişam tahta geçince bunu durdurdu. Tasvirleri eski mevkilerine iade ettirdi ve büyücü öldürüldü.

18

¹⁶ Bazı batılı araştırmacılar için Hz. Muhammed dönemindeki yasaklamanın sürmemesi bile anlaşılmaz bir durumdur. Ernest Kühnel'in belirttiği üzere, "İlk Emevî ve Abbasî halifelerinin, mutaassıp Sünni olmaları itibarıyla sanatkârları Peygamber'in çizdiği sınırlar içinde tutmaları gerekirken, zamanlarında suret yapmanın yasak olmadığı zannını verecek şekilde serbest hareket etmeleri şaşılacak bir şeydir. Bknz; Ernest KÜHNEL, **Doğu İslam Ülkelerinde Minyatür**, (Çev.: Suut Kemal YETKİN, Melâhat ÖZGÜ) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1952, 3. s.

¹⁷ Lammens ve onun takipçileri olan Arnold ile Creswell gibi bazı sanat tarihçileri de İslam'ın ilk devirlerinde tasvir yapmanın yasak olmadığını, resim yasağının İslam dinine giren Yahudilerin ve Bizans zamanında ortaya çıkan ikonoklazm hareketinin sonucu olarak sonradan ortaya çıktığını iddia etmişlerdir. Arnold İslam'da tasvir yasağını, Medine'deki geniş bir Yahudi nüfusuna ve bunların Talmut'taki pasajları hadis şeklinde yaymalarına bağlamaktadır. Creswell daha da ileri giderek, İslamiyet'i kabul eden Yahudi asıllı Ka'b el-Ahbar (öl. 652 veya 654) ve Vehb bin Münebbih'in, Ebu Hureyre (öl. 679) ve Abdullah ibni Abbas (öl. 698) gibi hadisçiler vasıtasıyla bu yasağın İslam'a sokulduğunu ileri sürmüştür. Bknz; Nusret ÇAM, **a.g.e.**, 45. s.

¹⁸Güner İNAL, **a.g.e.**, 13. s.

Oleg Grabar'a göre:

Her ne kadar bu fermana Hıristiyan kaynaklarda rastlanmaktaysa da gerçekliği kabul edilmiştir: En azından Filistin'de ki kiliselerde Hıristiyanlardan kalma mozaiklerin yok edildiklerini ya da yerlerini bitki motifli mozaiklere bıraktıklarını biliyoruz. Sorun bu iradenin ideolojik açıdan tasvir yasağı (ikonoklazm) olarak nitelenip nitelenemeyeceği, 721 gibi erken bir tarihte dinsel kökenli ve diğer karşı militan bir muhalefetin başlamış olup olmayacağıdır. Bu olaya ilişkin çeşitli metinlerin taranmasının yanı sıra, çağın tarihsel dekorunu da göz önüne alırsak, bu fermanı İslami bir tasvir yasağından çok, Hıristiyanları ve özellikle Konstantinopolis'e bağlı Ortodoks Hıristiyanları cezalandırma girişimi olarak değerlendirmek daha doğru olur.¹⁹

Verilen örnekler dikkate alındığında, İslam sanatının yasakçı bir anlayışın ürünü olmadığı anlaşılmaktadır. Minyatür sanatının İslam dünyasında gelişmesi sırf dini nedenlerden dolayı olsaydı, din adamlarının önerdiği doğrultuda bir biçim ortaya çıkması gerekirdi. Dolayısıyla, dini mekânlarda resmin uygulanmasında bir sakınca görülmezdi. Oysa günümüzdeki delillere bakıldığında, İslam dünyasında, Hz. Muhammed'in hadislerini referans alan İslam âlimlerinin belirttiği yönde bir tasvir geleneği gelişmemiştir.

Tasvir yasağını onaylayan din adamlarının belirttiği üzere, Müslüman sanatçının tasvirleri: Ruh sahibi (canlı) olmayan ağaç, dağ, ova gibi manzaralar, canlıların bütününe değil el, ayak, göz gibi tek başına yaşayamayacak olan organları²⁰ ve başsız figürlerden²¹ ibaret olmalıdır. Konu bu açıdan ele alındığında nakkaşın öncelikle manzara ressamlığına yönelmesi gerekir. Oysa minyatürlere bakıldığında, bu yönde bir biçimin varlığından söz edilemez. Minyatürlerde manzara unsurları, figürlerin eylemlik durumlarını destekleyen yardımcı elemanlar olarak vardır. Bu nedenle minyatür bir manzara resmi olmaktan çok figüratif resimdir. Bu özelliğinden dolayı da tasvir yasağı tartışmaları sırasında önerilen biçim ile benzeşmemektedir.

Söz konusu yargıyı ötelemek açısından fikir belirtenlere göre, tasvir yasağını tölere etmek üzere minyatürlerdeki biçim iki boyutlu, soyut, şematik yaklaşıma yönelmiştir. Ancak söz konusu yönde bir bilinç belirtmek için iki boyutlu biçimin İslam dünyasında ortaya çıkıp geliştiği yönünde delillere ihtiyaç vardır. Oysa bu yöndeki bulgular İslam öncesi dönemlere gönderme yapmaktadır. Yani minyatürlerdeki biçim, başlangıçta İslam toplumu tarafından ortaya konulmuş bir biçim değildir. İslam dininin coğrafya ve nüfus olarak genişlediği alandaki İslam

¹⁹ Oleg GRABAR, **a.g.e.**, 94. s.

²⁰ Ahmet YAKUTCAN-Cuma ÖMÜR, **a.g.e.**, 23, 24, 32. s.

²¹ Oleg GRABAR, **a.g.e.**, 92. s.

öncesi dönemlere ait maddi kültürün yansımasıdır. Bu yansıma, daha sonraki süreçte İslamlaştırılmış ve idealleştirilmiştir.

Diğer taraftan, İslam öncesi dönemlere ait biçimin İslam anlayışına uygunluğundan dolayı benimsendiği yönünde de fikir belirtilebilir. Ancak bu kabulün bilinçli olarak gerçekleştiğini ispat etmek günümüz koşullarında mümkün değildir. Çünkü söz konusu dönem sonrasında Türkler eski dinlerine ait biçimleri İslam sanatı alanına taşımışlardır. Bu taşıma sırasında herhangi bir engelle karşılaşmadığı, söz konusu örneklerin günümüze kadar bozulmadan gelmesinden anlaşılmaktadır. O halde İslam sanat ortamına İslam öncesinden taşınan biçimin, tercih edilmiş biçim olduğu iddiası fazla tutarlı değildir. Bu nedenle din adamlarının tartıştığı ve çoğu araştırmacının makul gördüğü tasvir yasağı görüşünün, minyatür sanatının İslam dünyasında gelişmesinde ana etken olduğunu söylemek, İslam resim sanatındaki değişimin çözümlenmesi açısından yeterli değildir. Bu nedenle konuya ilişkin doğru bir değerlendirme yapabilmek için 9. yüzyılın öncesinde ve sonrasında İslam kültür ve sanat ortamına katkı sağlayan geleneklerin de dikkate alınması gerekir.

Emevî, Abbasi saray duvarlarındaki mozaik ve fresklerden oluşan resimlere, heykellere ve günümüze gelen diğer sanatsal üretilere bakıldığında, İslam resim sanatının 9. yüzyıl öncesinde ve sonrasında iki farklı geleneği takip ettiği görülmektedir. Söz konusu farklılığın kültürel ve toplumsal temellerine bakıldığında her iki evrede de din dışı etkenlerin daha baskın çıktığı söylenebilir.

9. yüzyıl öncesinde İslam toplumunun etkileşimde bulunduğu bölge Bizans mirasının etkisi altındadır. Bu dönem İslam resim sanatına katkı sağlayan önemli etkenler Batı geç antikitesi ve Helenistik, Roma geleneğine olduğu kadar, Doğu geç antikitesine ve dolayısıyla Part, Sasani İran ve Mezopotamya'sı geleneğine de bağlıdır²², (foto: 1, 2, 3). Bu nedenle erken dönem İslam resim sanatı etkileşim kaynağının gösterdiği yönde belirginleşen biçim özellikleri ile gelişmiştir. Bu etkenler, 9. yüzyıl sonrasında, tamamen ortadan kalkmamakla birlikte ağırlığını kaybetmiştir. Bu aşamada birçok örneği ile karşılaştığımız çıplak kadın heykelleri ve çıplak insan figürleri barındıran freskler tasvir yasağı görüşü ile ilişkilendirilemeyecek kadar yabancı örneklerdir.

9. yüzyıl dolaylarında İslam sanatının etkileşim kaynakları önemli ölçüde değişmiştir. Bağdat'ın başkent olması²³ ve İslam coğrafyasının doğuya doğru genişlemesine bağlı olarak toplumsal, kültürel ve sanatsal kaynaklar doğunun egemenliği altına girmiştir. Bu süreçle birlikte, başlangıçta batılı bir beğeniye yönelen İslam toplumu artık doğu düşüncesi ve beğenisini benimseme yoluna gitmiştir. Bu

²² Güner İNAL, **a.g.e.**, 1-16. s.; Oleg GRABAR, **a.g.e.**, 96, 97. s.; Richard ETTINGHAUSEN, **Arap Painting**, Rizolli International Publications, Inc., 1977 Geneva, 18,41. s.

²³ Adnan TURANİ, **Dünya Sanat Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1992, 261. s.; Güner İNAL, **a.g.e.**, 1-16. s.; Emel ESİN, "İslamiyet'ten Evvel Orta Asya Türk Resim San'atı", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 202. s.; Oktay ASLANAPA, **a.g.e.**, 25. s.

nedenle, 9. yüzyıl sonrası İslam sanatında yoğun bir Orta Asya Türk ve belirli bir genişliği olmasa da Uzak Doğu kaynaklı etkiler söz konusudur.²⁴

Orta Asya Türk sanatının, İslam sanatına etkilerinin 7. yüzyıl sonundan itibaren başladığı bilinmektedir.²⁵ Fakat söz konusu etkiler, 9. yüzyıl sonrasına ait eserlerde daha güçlü bir şekilde hissedilmektedir. 8. yüzyılın ikinci yarısından sonra İslam orduları doğuya doğru ilerlerken Türklerde batıya doğru hareketlenmeye başlamışlardır. Bu hareketlilikle birlikte Türkler 7. yüzyıldan itibaren köle ve asker²⁶ olarak getirildikleri İslam ülkesinde güçlü ordular kurmuş ve zamanla etkili yönetici pozisyonlarında görev almışlardır.²⁷ Gelişen süreçte Müslüman Türk devletlerinin genişleme politikalarına bağlı olarak bu kez batıya doğru hareketlilik hâkimiyet amacı doğrultusunda sürmüştür²⁸. Böylece Türkler İslam toplumunun her alanında etkili pozisyonda bulunmuşlardır. Bu nedenle, Müslüman toplumun 9. yüzyılda derinlemesine dönüşüme uğramasını Türklere bağlamak gerekir²⁹. Hatta bu dönemde İran kültürünün Arap kültürüne karşı yeniden gündeme gelmesi bile Türklerin bilinçli ya da bilinçsizce katkılarına bağlıdır.³⁰

Yayınlarda da sık sık belirtildiği üzere İslam resim sanatında Orta Asya etkileri açısından bizi en çok ilgilendiren bölge Uygur devletinin bulunduğu Turfan havzasıdır. Buradaki Hoça, Bezeklik, Kızıl gibi şehirler Uygur resim sanatının önemli örneklerini taşırlar. Bu örnekler İslam resim sanatında görülen birçok etkileri bakımından minyatür tarihinde önemlidir³¹.

Uygur sanatının, İslam resim sanatına etkileri başlangıçta Abbasi saray resimlerinde dikkati çekmiştir: Herzfeld, Samarra resimlerini, Miran eserlerine benzetmiştir. Schlumberger, Cevsek el-Hakani³² sarayı divanhanesindeki sıralanmış Türk muhafız tasvirlerini, Koça duvar resimlerindeki dini "sağır" (çiçek saçmak) sahnelerine benzetmiştir. Glück ise Hakan Sarayı tezyinatında Türk unsurlarını

²⁴ Güner İNAL, **a.g.e.**, .6, 10. s.

²⁵ Emel ESİN, "İslamiyet'ten Evvel Orta Asya Türk Resim San'atı", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 202, 203. s.

²⁶ Emel ESİN, "İslamiyet'ten Evvel Orta Asya Türk Resim San'atı", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 202, 203. s.; Jean-Paul Roux, **Türklerin Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, 182. s.

²⁷ Jean-Paul Roux, **a.g.e.**, 182, 183. s.

²⁸ Jean-Paul Roux, **a.g.e.**, 206. s.

²⁹ Jean-Paul Roux, **a.g.e.**, 186. s.

³⁰ Jean-Paul Roux, **a.g.e.**, 187. s.

³¹ Güner İNAL, **a.g.e.**, 7. s.

³² "Samarra şehrinin, Türkleri barındırmak üzere 836 etrafında bina edildiği zaman, ekseri abideleri ve bu arada, hem mimari hem de resimleri ile ün salmış Hakan Sarayını bir kısım gayri Müslim olan Türklerin (Turk al-'acem) vücuda getirdiğini devrin tarihçisi Al-Ya'kubî kaydeder (Al-Buldan), Bknz; Emel ESİN, "Burkan ve Mani Dinleri Çevresinde Türk San'atı (Doğu Türkistan ve Kansu'da)", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 334. s.

görmüştür. Samarra resimleri, Grube'ye yine Miram resimlerini hatırlatmıştır. Ettinghausen, yine Samarra ile Koça arasındaki benzerliklere dikkat çekerken, Nişapur'da 7. yüzyılda yapıldığı sanılan bir duvar resmi ile de mukayeselere girişmiştir.³³ Emel esin'e göre, Cevsek el-Hakanî sarayını inşa eden ve muhtemelen resimlerini yapanlar Batı Türkistanlı idi ve asılları nereden olursa olsun, Batı Türkistan saray resim üslubunun taşıyıcıları idiler.³⁴

Uygur sanatının, İslam sanatına katkısı sadece erken dönem Abbasi eserleri ile sınırlı değildir. Gazne ve Selçuklu saraylarında rastlanan Uygur sanatçıları ve sanatının etkilerini gelişen süreçte İlhanlı, Timurlu ve hatta Osmanlılara ait resim (minyatür), maden, seramik, vb. örnekler üzerinde de görmek mümkündür.³⁵

Uygurlardan kalan duvar ve kitap resimleri incelendiğinde, zaten minyatür tarzında bir resmin var olduğu görülmektedir. Uygur resim sanatının yüzeyci yaklaşımı ön plana çıkarması ve güçlü bir şematizm sergilemesi³⁶ söz konusu yönde bir etkiyi İslam sanatına taşıyan asıl etken olması ihtimalini güçlendirmektedir, (foto: 5). Bu biçim özellikleri ile Uygur resim sanatı, İslam dünyasında 16. yüzyılda klasik çağını yaşayan minyatür sanatının biçim açısından bağlantılarını kurabileceğimiz en önemli kaynaktır. Elbette İslam minyatür sanatının oluşumunu sadece bu kaynağa bağlamak doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü yüzeyci unsurlar ile ön plana çıkan yegâne resim Uygurlara ait değildir. Bu biçim özelliklerinin gelişim evrelerini izleyebileceğimiz, primitif sanattan günümüze, birçok örneği vardır. Bu nedenle, İslam toplumunun erken döneminde etkileşim içinde bulunduğu coğrafyalardaki yerel miras, antik kitapların çevirisi yoluyla oluşan etki³⁷ (foto: 6), sanatçı hareketliliği³⁸, vb. birçok faktörün söz konusu özelliği sürekli gündeme getirdiği söylenebilir. Fakat 9. yüzyılda klasik dönemini yaşayan³⁹ Uygur resim sanatından gelen etkilerin güncel sanatı temsil etmesi, diğer etkenlerden daha güçlü bir kaynak olduğunu düşündürmektedir.

³³ Emel ESİN, "İslamiyet'ten Evvel Orta Asya Türk Resim San'atı", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 203, 204. s.

³⁴ Emel ESİN, "İslamiyet'ten Evvel Orta Asya Türk Resim San'atı", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 204. s.

³⁵ Emel ESİN, "İslamiyet'ten Evvel Orta Asya Türk Resim San'atı", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 168, 211, 212. s.; Emel ESİN, "Burkan ve Mani Dinleri Çevresinde Türk San'atı (Doğu Türkistan ve Kansu'da)", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 334,335- 383,384. s.; Güner İNAL, a.g.e.; Oktay ASLANAPA, **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, 364, 369. s.; C. Esad ARSEVEN, **Türk Sanatı Tarihi**, C. III. Maarif Basımevi, İstanbul, ty., 70, 88. s.

³⁶ Sezer TANSUĞ, **Resim Sanatının Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, 125. s.

³⁷ *Halife Memun'un devrinde (813-833) antik kitaplar, fen eserleri Arapça'ya çevrilirken bunların resimleri de kopya edilmesinden etkilerden de söz edilebilir.* Bknz; Güner İNAL, a.g.e., 17-29. s.

³⁸ Yaşar ÇORUHLU, **Türk İslam Sanatının ABC'si**, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2000, 56. s.; Güner İNAL, a.g.e., 10. s

³⁹ Yaşar ÇORUHLU, a.g.e., 115, 116. s.

Foto-5: Uyghur prensleri, duvar resmi, 8-9. yy.

Foto-6: Dioscorides ve öğrencisi, Metaria Medica, 2b., 13. yy.

Araştırmacılar çoğunlukla yukarıda bahsi geçen etkenler üzerinde durmuşlardır. Fakat tasvir yasağı ile ilgili yargılarından bir türlü vazgeçemedikleri için din dışı etkenlerin gündemi belirlediğine ilişkin yorum yaygınlaşmamıştır. Bu yaklaşımları sonucunda da asıl etki kaynağının yasaklama mı, yoksa diğer etkenler mi olduğu noktasında çelişkiler ortaya çıkmıştır.

9. yüzyılda değişime yönelen İslam resim sanatının günümüze ulaşan ilk örnekleri 11. yüzyıla tarihlendirilen el yazmalarında yer almaktadır⁴⁰. 9. ve 11. yüzyıllar arasında üretilen minyatürlerin günümüze ulaşmaması İslam minyatür sanatının din dışı kaynaklarının kesinliği hakkında kuşku yaratmaktadır. Ancak, başlangıçta mimari yüzeylerde uygulanan resimlerde ortaya çıkan Uygur etkisinin⁴¹, 12-13 yüzyıllarda Uygur kökenli Selçuklu tiplerinin oluşmasında önemli bir rol oynaması ve bu etkinin Osmanlıya kadar sürmesi⁴²; çeviri kanalıyla gelen etkiler ve yerel bağlantıların bu yeni biçimi desteklenmesi, değişimi tasvir yasağı dışında farklı bir kaynağa bağlama noktasında önemli bulgulardır. Bu yapı dikkate alındığında, minyatürlerde karşılaşılan biçimin salt İslami bir geleneğin ürünü olmadığı; aksine ilkeleri açısından İslâm öncesi dönemleri de kapsayan bir tasvir geleneğini takip ettiği anlaşılmaktadır.⁴³

4. Değerlendirme

İslam'da tasvir yasağı konusu din adamları ve araştırmacıların yorumlarına bağlı olarak ele alındığında, net olmayan ve kaynaktan kaynağa farklılık gösteren bir yapı ile karşılaşılmaktadır. Bu durum sorunun halen tartışma aşamasında olduğu ve henüz bir sonuca bağlanmadığını göstermektedir. Diğer taraftan, kimi durumlarda İslam toplumunda tasvir yasağının bir tartışma konusu olmaktan çıktığı; yasağı tartışanların bunu bırakıp sonuçları üzerinde konuştuklarını söylemek de mümkündür. Söz konusu karmaşanın İslam sanatına ilgi gösteren çevreler üzerinde bıraktığı etki ortadadır. Konu kimi zaman İslam toplumunun güzel sanatlara olan ilgisini yargılamak; kimi zaman batıda amaçlanan müspet gelecek açısından İslami biçimi ötelemek ve kimi zaman da dindarların dünya algılarına bağlı olarak sürekli gündemde tutulmuştur. Ancak bu gündemde oluş, İslam toplumunun resim ve heykel sanatlarına karşı tutumunun objektif değerlendirmesine yeterli katkı sağlayamamıştır.

İslam'ın ilk yıllarındaki uygulamalara bakıldığında, başlangıçta put ve putu andırdığı için tasvire karşı bir tutumun varlığından söz edilebilir. Bu yaklaşımın,

⁴⁰ Güner İNAL, *a.g.e.*, 17. s.; Banu MAHİR; *a.g.e.*, 32. s.

⁴¹ Emel ESİN, “İslamiyet’ten Evvel Orta Asya Türk Resim San’atı”, Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 203, 204. s.; Haşim KARPUZ; “İslam Öncesi Türk Sanatının İslami Döneme Etkisi”, Türkler ansiklopedisi, 6. Cilt, yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 51. s.

⁴² Güner İNAL, *a.g.e.*, 29. s.

⁴³Ruhi KONAK, “Minyatür Sanatında Derinlik Anlayışı”, Sanat Dergisi, Sayı: 12, Yıl: 2007, 97-102. s.

İslam dinini kabul etmeden önce putperest-pagan olan toplumun geçmiş anılarını yeni dine taşımalarını engellemek ve inanç noktasında sapmalardan sakınmak üzere geçici bir süre için gündemde tutulduğu söylenebilir. Konu bu açıdan ele alındığında, Hz. Muhammed döneminde put ve putu anımsattığı için tasvir yasağının toplumsal ve bireysel bir gereklilik olduğu anlaşılmaktadır. Fakat İslami duyarlılığın, putperest-pagan duyarlığa karşı ön plana geçmesi ile muhtemelen tasvirin, put ile aynı anlama gelmediği anlaşılmıştır. Bu süreçte tasvire karşı tutum değişmiştir. Emevi ve Abbasi dönemlerine ait sanat eserleri bu yönde önemli bulgulardır. Bu nedenle, tasvir yasağının İslam'ın ilk yıllarını kapsadığı ve puta karşı bir uygulama olduğu; gelişen süreçte putu anımsatmayan tasvirlerin üretiminde sakınca görülmediği söylenebilir.

Bir kısım araştırmacının konuya yaklaşımı, yasağın kapsamı ve sonuçları açısından daha farklı olmuştur. Onlar çoğunlukla İslam toplumunda tasvir yasağının Hz. Muhammed'den sonra 9. yüzyılda yeniden gündeme geldiğini ve bunun sonucu olarak İslam resim sanatının biçimsel anlamda bir değişime yöneldiğini savunmuşlardır. Dinler ve ideolojilerin tarih boyunca kültür ve sanatı etkilediği düşünüldüğünde, İslam toplumunda da aynı yansımaları aramak doğaldır. Fakat İslam dünyasında 7. yüzyılda gündeme gelen ve sonuçlarını din, toplum ilişkisi çerçevesinde açıklaya bildiğimiz değişim ile 9. yüzyılın karmaşık yapısında gündeme gelen değişimi, aynı ölçütleri dikkate alarak çözümlenemeyecek değildir.

7. yüzyılda toplumun ve bireyin dönüşümünde baskın etken dindir. Oysa 9. yüzyılda toplumun ve bireyin dönüşümünde din dışı etkenler de önemli role sahiptir. Çünkü 9. yüzyıl dolayları, İslam toplumunda değişkenlik ve hareketlilik açısından en karmaşık dönemlerden biridir. Bu dönemde, İslam ülkesinin sınırları sürekli genişlemiş; farklı halklarla birlikte farklı coğrafyalardaki sanat ve kültür mirası İslam sanat ve kültürüne yön veren birer etken olarak belirginleşmiştir. Değişim bu açıdan ele alındığında, İslam minyatür sanatına kaynaklık eden etkenlerin başında Türk resim sanatı ve sanatçılarının geldiği söylenebilir. Çünkü İslam resim sanatının 9. yüzyılda yöneldiği biçim, Uygurların güncel sanatlarını yansıtmaktadır. Gelişen süreçte çeviri kanalıyla gelen etkiler ve sanatçı hareketliliği ile bu yeni biçim desteklenmiştir. Minyatürün İslami dönemde icat edilmiş bir biçim olmadığını vurgulayan bulgular, değişimi tasvir yasağı dışında farklı bir temele oturtma noktasında yeterlidir.

Anlaşılabileceği üzere, minyatür sanatının İslam dünyasına girmesi ve orada gelişmesinde tasvir yasağının etkilerini güçlü delillere bağlamak mümkün değildir. Tasvir yasağının, minyatür sanatına en önemli etkisi tasarımların uygulandığı alanların farklılaşması şeklinde olmuştur. Örneğin; başlangıçta mimari yüzeylerde görülen resimler, 9. yüzyıl sonrasında yoğunlukla elyazmalarına girmiştir. Bu tavır ile Mıçatta örneğinde görüldüğü üzere ibadetin mümkün olduğu mekânlara resim yapılmasından sakınılmıştır. Bu sakınmanın, yasaklamadan farklı olduğunu, resmin

her ne şekilde olursa olsun varlığını sürdürmesinden anlamak mümkündür. İçinde insan ve hayvan figürleri bulunan minyatürlü el yazmaları ve yer yer çini panolar, maden, tekstil vb. örneklerin her dönemde mevcut olması da bu hassasiyetin yasaklama ile açıklanamayacağını anlaşılmıştır.

Sonuç

Günümüzde, 7. ve 9. yüzyıllarda gündeme gelen tasvir yasağı tartışmalarının, İslam resim sanatında biçimi yönlendirdiği üzerine düşünceler mevcuttur. Ancak İslam resim sanatının kaynakları ve gelişim süreci incelendiğinde, aynı kanya varmak mümkün değildir. Emevi ve Abbasi dönemlerinden günümüze ulaşan bilgi ve belgeler ışığında Hz. Muhammed döneminden sonra İslami bilincin gelişip putperest duyarlığın ortadan kalmasıyla birlikte, 7. yüzyıldaki tasvir yasağı uygulamalarının ortadan kalktığı görülmektedir. Tasvir yasağı konusu 9. yüzyılda tekrar gündeme geldiğinde ise tasvirin engellenmesine ilişkin herhangi bir uygulama olmamıştır. Ancak minyatür sanatının İslam dünyasına girişinin bu döneme denk gelmesi kuşkuyla karşılanmıştır; yeni biçimin yasak tartışmalarının bir sonucu olduğu iddia edilmiştir. Söz konusu süreç neden sonuç ilişkileri bağlamında ele alındığında, 9. yüzyıl dolaylarında İslam resim sanatının değişime yönelmesinde, dini faktörlerden çok kültürel ve toplumsal kaynakların etkili olduğu söylenebilir. Elbette söz konusu kaynakların etkin duruma geçmesi tasvir yasağı ile ilişkilendirilebilir. Yani, İslam dünyasında tasvire karşı bir sakınma eğiliminin olduğu ve buna bağlı olarak resim sanatının minyatüre dönüştüğü söylenebilir. Fakat bu yeni biçim, İslam dünyasına özellikle İslam öncesi Orta Asya Türk geleneğinden taşınmıştır. Bu nedenle minyatürlerdeki biçimin İslami bakış açısıyla icat edilmemiş; İslam sanat alanına İslami olmayan bir biçim olarak aktarılmıştır. Sonraki süreçte, yeni biçim İslam toplumu tarafından geliştirilmiştir. Bu gelişme sırasında tasvir yasağını benimseyip fikir belirtenlerin önerdikleri biçim özellikleri dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu nedenle, minyatür sanatının İslam toplumu tarafından benimsenmesinin toplumsal genişlemeye, gelişiminin ise yasaktan ziyade ciddi bir birikimle ortaya çıkan doğu ve İslam felsefesine dayandığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

AYVAZOĞLU, Beşir, **İslam Estetiği**, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul 1992

ÇAM, Nusret, **İslâm'da Sanat Sanatta İslâm**, Akçağ Yayınları, İstanbul 1997

ÇORUHLU, Yaşar, **Türk İslam Sanatının ABC'si**, Kocabı Yayinevi, İstanbul 2000

ESİN, Emel :“Orta Asya Türklerinde Manihailik”, Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 148,167. s.

- ESİN, Emel, "**Burkan ve Mani Dinleri Çevresinde Türk San'atı (Doğu Türkistan ve Kansu'da)**", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 311-416. s.
- ESİN, Emel, "**İslamiyet'ten Evvel Orta Asya Türk Resim San'atı**", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, 186-276. s.
- ESİN, Emel, "**Ötüken İlerinde MS. Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllarda Abidelerinde San'atkâr Adları**", Türk Kültürü El Kitabı, Cilt: II. Kısım Ia, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1972, 44-58. s.
- ESİN, Emel, **Türk Kültür Tarihi, İç Asyadaki Erken Safhalar**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, 17. s.
- ETTINGHAUSEN, Richard, **Arap Painting**, Rizolli International Publications, Inc., 1977 Geneva, 18,41. s.
- İNAL, Güner, **Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995
- İPŞİROĞLU, Mahzar Şevket, **İslâm'da Resim Yasağı ve Sonuçları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005
- KARPUZ, Haşım, "**İslam Öncesi Türk Sanatının İslami Döneme Etkisi**", Türkler Ansiklopedisi, 6. Cilt, yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 46-53. s.
- KOÇ, Turan, **İslam Estetiği**, İsam Yayınları, İstanbul 2009
- KONAK, Ruhi, "**Minyatür Sanatında Derinlik Anlayışı**", Sanat Dergisi, sayı: 12, Yıl: 2007, 97-102. s.
- KÜHNEL, Ernest, **Doğu İslam Memleketlerinde Minyatür**, (Çev.: Suut Kemal YETKİN, Melâhat ÖZGÜ) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1952
- MAHİR, Banu, **Osmanlı Minyatür Sanatı**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005
- ROUX, Jean-Paul, **Türklerin Tarihi-Pasifik'ten Asya'ya 2000 Yıl-**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007
- ŞEKERCİ, Osman, "**İslam'da Tasvir ve Minyatürler**", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9. Cilt, 1961 (1962), 11-23. s.
- ŞEKERCİ, Osman, **İslam'da Resim ve Heykel**, Nun Yayıncılık, İstanbul 1996
- TANSUĞ, Sezer, **Resim Sanatının Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1999
- TURANİ, Adnan, **Dünya Sanat Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1992

YETKİN, Suut Kemal, "**İslam Sanatının Mahiyeti**", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 1, 44. s.

YETKİN, Suut Kemal, **İslam Ülkelerinde Sanat**, İstanbul 1984

YURTAYDIN, Hüseyin Gazi, "**İslam Resminin Menşeleri ve Başlangıçları**", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3.cilt., Sayı: 3-4., 31-55. s.